

централізації державного управління найбільш багатогранно розкриває їх правову природу. За цим критерієм унітарні держави поділяються на централізовані, відносно децентралізовані та децентралізовані.

¹ Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 455.

² Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 133-134.

³ Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – С. 112-113.

⁴ Молдован В. В., Мелащенко В. Ф. Конституційне право: опорні конспекти: навч. посібн. для студ. юрид. вузів і факультетів. – К.: Юмана, 1996. – С. 259.

⁵ Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави і права: підручник. – Львів: «Новий Світ-2000», 2007. – С. 104.

⁶ Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посібн. – К.: Атіка, 2008. – С. 87.

⁷ Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – С. 112-113.

⁸ <http://worldconstitutions.ru/archives/33>

⁹ Корнієнко М. І. Муніципальне право України. Концептуальні та організаційно-правові системи: навч. посіб. – К.: Алерта, 2005. – С. 77.

¹⁰ Еллинек Г. Общее учение о государстве. Т. 1: Право современного государства. – СПб., 1908. – С. 478.

¹¹ Конституційне право зарубіжних країн: хрестоматія: навч. посіб. / Упоряд. В. О. Ріяка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 384 с.

¹² <http://www.uristys.ru>

¹³ <http://www.uristys.ru>

¹⁴ Чиркін В. Е. Государствоведение: учебник. – М.: Юристъ, 1999. – С. 165.

Резюме

У статті досліджуються основні критерії класифікації унітарних держав. Зроблено висновок, що унітарні держави за ступенем централізації державного управління поділяються на централізовані, децентралізовані та відносно децентралізовані унітарні держави.

Ключові слова: унітарна держава, ознаки унітарної держави, класифікація, централізовані, децентралізовані та відносно децентралізовані унітарні держави.

Резюме

В статье исследуются основные критерии классификации унитарных государств. Сделан вывод, что унитарные государства по степени централизации государственного управления делятся на централизованные, децентрализованные и относительно децентрализованные унитарные государства.

Ключевые слова: унитарное государство, признаки унитарного государства, классификация, централизованные, децентрализованные и относительно децентрализованные унитарные государства.

Summary

In the article exploration the main criterions classification of unitary states. It was concluded that unitary states in the degree centralization state's management divided on centralizative, decentralizative and relative decentralizative unitary states.

Key words: unitary state, marks of unitary state, classification, centralizative, decentralizative and relative decentralizative unitary states.

Отримано 26.07.2010

К. В. НИКОЛИНА

**Катерина Валеріївна Николина, аспірант
Київського університету права НАН України**

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ПРОЦЕДУРИ

Аналізуючи особливості феноменології юридичної процедури, особливої уваги потребує системно структурне дослідження юридичної процедури як складного юридичного явища, що має багатоаспектний ха-

рактер свого прояву. Справедливо стверджується в літературі про те, що з теоретичної сторони будь-який об'єкт наукового дослідження може бути розглянутий як особлива система¹, що являє собою особливу множинність пов'язаних між собою елементів як цілісного завершеного явища². Таким чином дослідження юридичної процедури як самостійного цілісного явища потребує вивчення його як особливої системи, що визначає наявність взаємопов'язаних елементів, котрі входять у цю систему, тим самим забезпечуючи досягнення мети юридичної процедури³. Пов'язуючи зазначені погляди вчених із тематикою цього дослідження, необхідно наголосити на важливості та високому рівні актуальності вивчення як різновидів юридичної процедури, так і особливостей взаємозв'язку між окремими видами юридичної процедури. Варто зазначити, що дослідження юридичної процедури як системи надасть змогу комплексно уявити зазначене явище та допоможе обґрунтувати можливість класифікації юридичних процедур. Тому об'єктом дослідження цієї роботи буде юридична процедура як складне, багатоаспектне, системне явище. Завданням цієї роботи є: по-перше, з'ясування та узагальнення поглядів вчених щодо різновидів юридичних процедур; по-друге, встановлення теоретичних особливостей окремих видів юридичних процедур; по-третє, обґрунтування власної авторської позиції щодо можливості класифікації юридичних процедур.

В юридичній літературі юридична процедура як самостійний об'єкт дослідження, так і окремі різновиди юридичної процедури досліджувались такими вченими як С. С. Алексєєв, Д. А. Керімов, Д. А. Ковачев, В. Н. Протасов, О. В. Фатхутдинова та іншими. У переважній більшості вченими виділяються окремі різновиди (форми) юридичних процедур, проте не наголошується на можливості їх класифікації. Зокрема виділяють правотворчі юридичні процедури, що націлені на розробку та прийняття нормативно-правових актів, та правозастосовні юридичні процедури, за допомогою яких суб'єкти права реалізують надані їм можливості, закріплени в суб'єктивних правах, та виконують покладені на них юридичні обов'язки⁴. Досить оригінальну позицію стосовно класифікації юридичної процедури висловлює В. Н. Протасов. Поняття процедури в праві автор використовує як родове, сутність того чи іншого різновиду процедури та її особливості визначаються характером правового відношення, реалізації якого даний різновид процедури слугує. За цією ознакою В. Н. Протасов юридичну процедуру поділяє на матеріальну, процесуальну та правотворчу. Для матеріальної процедури в якості основного правовідношення виступає матеріальне регулятивне правовідношення, в якому здійснюється звичайна, позитивна поведінка учасників. Для процесуальної процедури головним є матеріальне охоронне правовідношення, а для правотворчої процедури – специфічне правовідношення, в рамках якого реалізується «право на правотворчість» і особливе цільове призначення у вигляді формування правових норм⁵. Такий поділ дозволяє зберегти історично усталене поняття юридичного процесу, визначити особливості процесуального та матеріального в праві, а також провести між ними чітку межу. Однак, вказана позиція, безперечно, потребує свого вдосконалення, в деяких аспектах уточнення і доповнення, враховуючи потреби юридичної практики. Зокрема, не було чітко сформульовано загальне визначення юридичної процедури, а лише визначені її основні ознаки виходячи з властивостей соціальної процедури, які в свою чергу також не є вичерпними.

З часом вчений деталізує свої погляди та за окремими критеріями виокремлює ті або інші види юридичних процедур, зокрема: виокремлює матеріальні та процесуальні процедури за критерієм значення в правовій системі, про які ми вже говорили вище; виокремлює за критерієм ефективності моделі юридичних процедур, що поділяються на нормативні, які вміщуються у процедурних нормах, та індивідуальні, які встановлені правореалізуючим договором або іншим індивідуальним юридичним актом⁶. У продовження зазначеного вище, доцільно наголосити на поглядах М. М. Рассолова, який також виділяє критерії для виокремлення видів юридичних процедур, проте ще не наголошує на можливості їх класифікації. Так вчений вважає, що по критерію виокремлення основного правовідношення, юридичні процедури в правовій системі суспільства поділяються на:

- матеріальні, для яких характерним є наявність матеріального права, що орієнтоване на регулювання нормальної позитивної поведінки суб'єктів, з метою досягнення цілей позитивної процесуальної поведінки;
- процесуальні, які чітко визначають етапи та стадії юридично значимих діянь суб'єктів, головним призначенням якої є матеріально охоронне правовідношення, тобто в ній реалізуються міри правового примусу та правового впливу;
- правотворчі, що реалізуються в межах правовідношення, через які суб'єкти реально набувають можливість реалізувати своє право на творення законів та інших нормативно-правових актів⁷.

На думку Р. С. Алімова, в основу розуміння юридичної процедури потрібно вкласти її зміст, тобто систему правовідносин. Вчений вважає, що «результат правового характеру, на досягнення якого направлена всі правовідносини, які входять в юридичну процедуру, може полягати не тільки в реалізації певних правовідносин». На думку вченого, за характером правового впливу на прикладі управлінської процедури в адміністративному праві України, можна виокремити наступні види (групи) юридичних процедур: нормотворчі процедури; процедури з прийняття індивідуальних актів управління; допоміжні процедури (за якими не приймаються управлінські рішення, проте результат діяльності за цими процедурами може стати основою для прийняття рішення, як нормативного, так і індивідуального плану)⁸. Д. М. Бахрах також на прикладі адміністративних процедур поділяє їх на такі види як: адміністративно-правотворчі, адміністративно-правонаділяючі, адміністративно юрисдикційні, кожен з яких об'єднується в низку адміністративних проваджень⁹. Вченими адміністративістами було запропоновано досить розгорнуту класифікацію юридичних процедур на наступні види: процедури позитивного застосування та процедури, не пов'язані із правозастосуваннями; процесу-

альні процедури, процедури юрисдикційного застосування права; основні (у яких здійснюється безпосередній владний вплив на об'єкт управління), неосновні (в яких не реалізується безпосередній владний вплив); субординаційні (для яких характерна авторитарність волевиявлення суб'єкта), координаційні (для яких владність волевиявлення не характерна); вертикальні (що виникають між підпорядкованими сторонами), горизонтальні (сторони яких фактично і юридично рівні)¹⁰.

Досить своєрідними є погляди І. М. Зайцева, який по суті ототожнює процедуру та процес, тим самим виокремлюючи види юридичних процедур як такі, що є складовою частиною цивільного, сімейного, трудового, житлового та інших галузей права, закріплени матеріально-правовими нормами, кожному з яких відповідає відповідна процесуальна галузь права¹¹. У свою чергу А. С. Мордовец наголошує на тому, що юридична процедура є особливою соціальною цінністю, що врегульовує конфлікти в демократичному суспільстві та поділяється на окремі види, а саме: а) процедура правотворчості, що передбачає підготовку та прийняття нормативно-правових актів; б) процедура правозастосування, змістом якої є підготовка та прийняття актів застосування права; в) процедура контролю за дотриманням законодавства, що визначає порядок діяльності уповноважених органів щодо недопущення порушення вимог законодавства зі сторони суб'єктів права¹². В основу зазначеного поділу юридичних процедур, на нашу думку, вчений закладає результат здійснення юридичних процедур, що пов'язується або із прийняттям нормативно-правового акт, або із прийняттям акта правозастосування, або із запобіганням порушенням чинного законодавства.

У сучасних періодичних виданнях обґрунтуються підходи до класифікації юридичних процедур, тим самим підкреслюється комплексність та багатоаспектність юридичних процедур як таких. На думку В. Марчука та Л. Ніколаєвої, «за характером діяльності, що відбувається у певних процедурах, є підстави розрізняти: 1) процедури правотворчі, які, в свою чергу, поділяються на: законотворчі процедури; інші нормотворчі процедури, що охоплюють творення підзаконних нормативно-правових актів; 2) правозастосовні процедури, які також поділяються на: організаційні процедури; управлінські процедури; юрисдикційні процедури; юрисдикційний процес; квазіюрисдикційні процедури; 3) організаційно-технічні процедури, тобто процедури виконання окремих видів робіт. При чому вчений наголошує на тому, що окремі види процедур можуть мати змішаний (інтегративний) характер, наприклад бюджетний процес.

За характером комплексів норм, що регулюють процедури, вирізняються: 1) процедури, що регулюються окремими процедурними нормами; 2) процедури, що визначені регламентом; 3) процедури-процес, що визначені галузями та підгалузями процесуального права¹³.

О. О. Середа пропонує ввести такий критерій для класифікації юридичних процедур як форма закріплення (фіксації) юридичних процедур, що надає змогу виокремити усні та письмові юридичні процедури, які мають або документальну або бездокументальну (усну) форму¹⁴.

На прикладі правовідносин у сфері соціального забезпечення Б. Сташків обґрунтует можливість класифікації цих правовідносин на такі види як: юридична процедура в пенсійному забезпеченні, юридична процедура у зв'язку із призначенням грошової допомоги і компенсації, юридична процедура, що виникає у зв'язку з наданням натуральної допомоги, соціальних послуг і пільг (критерій: залежно від виду соціально-го забезпечення); юридична процедура державного загальнообов'язкового державного соціального страхування, юридична процедура державного соціального забезпечення та державної соціальної допомоги, юридична процедура недержавної соціальної підтримки найбільш вразливих верств населення (критерій: залежно від форми соціального забезпечення); юридична процедура щодо встановлення юридичних фактів, юридична процедура з приводу реалізації права на конкретний вид соціального забезпечення; юридична процедура відносно розгляду в позасудовому порядку справ з питань забезпечення фізичних осіб певними видами соціального забезпечення¹⁵. У подальшому вчений наголошує і на можливості поділу процедур у залежності від стадії застосування норм права соціального забезпечення, а саме: юридична процедура встановлення й аналізу фактичних даних справи; юридична процедура вибору й аналізу норм права соціального забезпечення; юридична процедура прийняття рішення¹⁶. На нашу думку, така позиція вченого доводить можливість проведення класифікації юридичних процедур за предметом їх здійснення.

На нашу думку, можливо підсумувати та узагальнити всі вищезазначені погляди вчених щодо різновидів юридичних процедур у межах наступних положень:

– у юридичній літературі склалася система різновекторних поглядів на питання різновидів юридичної процедури, що зумовлено складністю зазначеного явища, з одного боку, а з іншого, відображає те або інше питання правового регулювання, що становить предмет дослідження;

– підходи до класифікації юридичних процедур мають несистематизований характер та не повною мірою відображають особливості сутнісних характеристик того чи іншого виду юридичної процедури;

– існуючі підходи до класифікації юридичних процедур потребують відповідного оновлення в контексті сучасних тенденцій розвитку юридичної діяльності та правового регулювання;

– на сьогодні в юридичній науці виникла потреба формування цілісної класифікації юридичних процедур, що надасть змогу їх уявити у вигляді відповідної системи.

З огляду на зазначене, вважаємо за можливе запропонувати наступну класифікацію юридичних процедур за такими критеріями:

I. Відповідно до змісту юридичної процедури можливо виокремити:

– дозвільну юридичну процедуру, що надає можливість забезпечити юридичну свободу суб'єкта та реальну здатність суб'єкта здійснювати свої права;

– забороняюча юридична процедура, змістом якої є забезпечення недопущення вчинення юридично значимих дій з боку суб'єктів права з метою забезпечення охорони існуючих відносин, що відображаються в юридичних обов'язках пасивного змісту;

– зобов'язуюча юридична процедура, що характеризується як засіб забезпечення належного виконання обов'язку суб'єктами права, змістом якого є будівництво суб'єктами своєї активної поведінки так, як це передбачено нормами права.

II. У залежності від форм реалізації права можливо виокремити такі різновиди юридичних процедур як:

– юридична процедура виконання права, що передбачає певний порядок вчинення суб'єктами права юридично значимих дій відповідно до вимог правових норм;

– юридична процедура використання права, що характеризується як особливий порядок вчинення юридично значимих дій з метою реалізації суб'єктами своїх прав або законних інтересів;

– юридична процедура дотримання права, змістом якої є певний порядок здійснення юридично значимих дій суб'єктами права з метою недопущення порушення вимог правових норм;

– юридична процедура застосування права, тобто особливий порядок вчинення уповноваженими суб'єктами юридично значимих дій щодо вирішення конкретної справи відносно конкретної життєвої ситуації та конкретних суб'єктів, результатом якої є прийняття акту правозастосування.

III. У залежності від змісту юридичної процедури вони поділяються на:

– процедура правотворчості, що передбачає підготовку та прийняття нормативно-правових актів;

– процедура правозастосування, змістом якого є підготовка та прийняття актів застосування права;

– процедура інтерпретації (тлумачення) права, що являє собою інтелектуально-вольову діяльність суб'єктів, яка націлена на аналіз правової норми з метою встановлення та роз'яснення її смислу.

IV. У залежності від суб'єктів юридичної процедури можливо виокремити:

– процедура досудового слідства, тобто система офіційних, юридично значимих дій суб'єктів, які уповноважені здійснювати досудове слідство по кримінальним справам;

– процедура вчинення нотаріальних дій, що характеризується як особлива послідовність юридично значимих дій суб'єктами, що наділені правом вчинити нотаріальні дії;

– процедура судового розгляду справи – система офіційних, послідовних, юридично значимих дій суб'єктів щодо здійснення судочинства;

– процедура здійснення прокурорського нагляду, тобто система послідовних, офіційних, юридично значимих дій суб'єктів, які уповноважені здійснювати прокурорський нагляд та приймати акти прокурорського реагування;

– процедура розгляду звернень громадян органами державної влади та місцевого самоврядування, що характеризується як особлива юридична процедура щодо прийняття, аналізу та відповіді на звернення громадян тощо.

V. У залежності від системності права юридична процедура поділяється на:

– процедура цивільного судочинства, тобто особлива процедура справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави;

– процедура кримінального судочинства, тобто особливий порядок провадження у кримінальних справах, з метою охорони прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильно-го застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний;

– процедура адміністративного судочинства, що характеризується як особливий порядок вчинення юридично значимих дій щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень;

– процедура розгляду справ про адміністративні правопорушення, тобто особливий порядок вивчення, розгляду та прийняття рішення по справі про адміністративне правопорушення;

– процедура господарського судочинства, що характеризується як особливий порядок вчинення юридично значимих дій відносно розгляду та вирішення господарських спорів з метою захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання тощо.

VI. У залежності від функціональної ролі юридичної процедури можливо виокремити:

– регулятивну юридичну процедуру, тобто система чітко визначених юридично значимих дій суб'єктів, що націлена на упорядкування відносин між суб'єктами права;

– охоронну юридичну процедуру, що характеризується як система чітко визначених юридично значимих дій суб'єктів, що націлена на недопущення порушення прав та законних інтересів суб'єктів права.

Підбиваючи підсумки вивчення проблематики класифікації юридичних процедур, варто наголосити на тому, що запропонована нами класифікація юридичних процедур має загальний характер і відображає основні особливості юридичних процедур, проте зазначені критерії не є вичерпними, що зумовлено складністю та багатоаспектністю системи юридичних процедур.

- ¹ Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с. – С. 22; Философский словарь / Под ред. Розенталя М. М., Юдина П. Ф. – М.: Политиздат, 1968. – 431 с. – С. 25.
- ² Философский словарь / Под ред. Розенталя М. М., Юдина П. Ф. – М.: Политиздат, 1968. – 431 с. – С. 320.
- ³ Протасов В. Н. Гражданский процесс с позиций системного подхода (методологический аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Саратов, 1979. – 18 с. – С. 6.
- ⁴ Фатхутдинова О. В. Юридичний процес: основні підходи до поняття // Правова держава. – 2001. – № 9. – С. 343.
- ⁵ Протасов В. Н. Юридическая процедура / В. Н. Протасов. – М.: Юрид. лит., 1991. – 79 с. – С. 7.
- ⁶ Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства / В. Н. Протасов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт – М, 2001. – 346 с. – С. 242-244.
- ⁷ Рассолов М. М. Проблемы теории государства и права: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 030501 «Юриспруденция» / М. М. Рассолов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2007. – 431 с. – С. 295-297.
- ⁸ Алимов Р. С. Процедури в адміністративному праві України: теорія і практика: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Донецьк: Донецький ін-т внутрішніх справ, 2002. – 164 с. – С. 22.
- ⁹ Бахрах Д. М. Административное судопроизводство, административная юстиция и административный процесс // Государство и право. – 2005. – № 2. – С. 20.
- ¹⁰ Алексин А. П., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации. Часть 1. Сущность и основные институты административного права. Учебник / А. П. Алексин, Ю. М. Козлов. – М.: ТЕИС, 1994. – 356 с. – С. 254.
- ¹¹ Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с. – С. 448.
- ¹² Там само. – С. 450-452.
- ¹³ Марчук В., Ніколаєва Л. Процедури правової діяльності: поняття та класифікація // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12. – С. 89.
- ¹⁴ Середа О. О. Деякі аспекти співвідношення понять «правова процедура» та «юридична процедура» у контексті сучасної юридичної науки // Держава і право. – 2003. – Вип. 34. – С. 119.
- ¹⁵ Сташків Б. Процедурні правовідносини у сфері соціального забезпечення: поняття, структура, види // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 12. – С. 98.
- ¹⁶ Там само.

Резюме

У статті досліджуються питання сутності юридичної процедури як системного явища. Обґрунтована авторська думка щодо стану та тенденцій розвитку наукового дослідження системності юридичних процедур, запропонована класифікація юридичних процедур та охарактеризовані види юридичних процедур.

Ключові слова: юридична процедура, юридичний процес, юридична діяльність.

Résumé

В статье исследуются вопросы сущности юридической процедуры, как системного явления. Обоснована авторская позиция относительно состояния и тенденций развития научного исследования системности юридических процедур, предложена классификация юридических процедур и раскрыто особенности видов юридических процедур.

Ключевые слова: юридическая процедура, юридический процесс, юридическая деятельность.

Summary

In the article the questions of essence of legal procedure are investigated as the system phenomenon, an authorial idea is reasonable in relation to the state and progress of scientific research of the system of legal procedures trends, offered classification of legal procedures and described types of legal procedures.

Key words: legal procedure, legal process, legal activity.

Отримано 20.08.2010

Д. І. ПАНОВ

Дмитро Ігорович Панов, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ЗДОБУТКИ В. Б. АНТОНОВИЧА У СФЕРІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА

Хотілося б зразу зауважити, що хоча В. Б. Антонович не ставив перед собою безпосереднього завдання досліджувати українське звичаєве право, бо його перш за все цікавила історія України-Русі, а особливо